

Nemzeti identitás, kisebbségek és társadalmi konfliktusok

A magyar társadalom attitűdjeinek alakulása
1992 és 2014 között

Simonovits Bori

I. Bevezetés

Ebben a tanulmányban a nemzeti identitás, a bevándorlókkal kapcsolatos vélekedések és a társadalmi konfliktusok érzékelésének kérdéskörét járrom körül. A tanulmány többek között arra keresi a választ, hogy az 1992 és 2014 között eltelt két évtizedben – mely időszaknak a közepére esik az Európai Unió bővítésének legintenzívebb szakasza – hogyan változott a magyarok és a térségben élő más nemzetek nemzeti kötődése és európai identitása. Az idősoros adatokból arra is választ kaphatunk, hogy abban az időszakban, amikor a munkaerő szabad áramlása először korlátozottan, majd teljesen megvalósult az EU országain belül, változott-e a bevándorlókkal és más kisebbségekkel kapcsolatos elutasítás mértéke. Ahol erre lehetőség van, az attitűdöket nemzetközi összehasonlításban is elemzem. A tanulmány aktualitását Magyarország esetében az ezredforduló óta elmérgesedett politikai, közéleti és etnikai konfliktusok adják: vajon a vizsgált korszak végén mennyire érzékelnek a magyarok konfliktusokat a különböző társadalmi csoportok között?

A nemzeti identitás témájában számos empirikus vizsgálat született a rendszerváltást megelőzően és azt követően egyaránt (lásd pl. Csepeli 1985, 1992; Csepeli–Örkény 1998). Az 1995-ös *International Social Survey Program (ISSP)* alapján kapott eredmények rámutattak, hogy a nemzeti érzések és a különböző identitáselemek – mint például magyarországi születés, magyar állampolgárság, kereszténység, nyelv, önbesorolás – eltérő, de gyakorlatilag változatlan súllyal jelentek meg a magyarok identitás szerkezetében (Csepeli–Örkény 1996; Csepeli *et al.* 2004).

A tanulmány első részében azt tekintem át, hogyan alakult a korábbi adatfelvételekhez képest 2013-ban a magyarok nemzeti identitásának szerkezete, saját országukhoz, illetve Európához való kötődésük, valamint magyarságukkal kapcsolatos büszkeségük. A tanulmány második részében a bevándorlókkal szembeni attitűdök alakulását vizsgálom két különböző módon mért ide-

genellenesség-idősoron keresztül. Végül pedig a különböző társadalmi csoportok között érzékelt társadalmi feszültségek mértékének változását fogom elemezni.

Az adatelemzés forrásául az alábbi adatfelvételek szolgáltak:

- az *ISSP Nemzeti identitás* (1995, 2003 és 2013)¹ és az *ISSP Társadalmi egyenlőtlenségek* című adatfelvételei (1992, 1999 és 2009);
- a *TÁRKI* 1992 óta évente lekérdezett *idegenellenesség-időso*ra – a továbbiakban *TÁRKI Idegenellenesség kutatás*;
- valamint a 2011-ben a *TÁRKI* által végzett *Migráns esélyek és tapasztalatok* című, az *Európai Integrációs Alap (EIA)*² támogatásával készült adatfelvétel.

2. A nemzeti identitás alakulása 1995 és 2013 között

A szociológiai és szociálpszichológiai szakirodalom megkülönbözteti az egyéni és a kollektív identitást. Az egyéni identitás – mely az egyén szocializációja során alakul ki, de folyamatosan változik a társas interakciók során – az egyén önazonossága és önképe szempontjából meghatározó. A kollektív identitás pedig a csoport által kialakított értelmezési keret, mely a csoport fejlődésében, illetve a társadalmi nagycsoportok kialakulása során formálódik és a közösen elfogadott kollektív tudaton alapul. (Tajfel 1982)

A nemzeti identitás személyes konstrukcióját nyolc identitáselem értékelésén keresztül méri az ISSP-kutatások során³. A válaszadóknak értékelniük kell a következő tételeket aszerint, hogy mennyire tartják fontosnak „az igazi magyarság” szempontjából: (1) a születési helyet; (2) az állampolgárságot; (3) a lakóhelyet (pontosabban, hogy valaki élete legnagyobb részében Ma-

¹ Magyarország az elsők között, az 1980-as években kapcsolódott be az ISSP vizgálatssorozatba, melynek 1995-ben, 2003-ban és legutóbb 2013-ban a nemzeti identitás volt a témája. Magyarországon az elemszám minden adatfelvétel esetében 1000 fő körül van. Lásd erről részletesen www.issp.org. Mivel a legfrissebb 2013-as ISSP Nemzeti Identitás adatfelvétel nemzetközi adatbázisai még nem érhetők el, ezért nemzetközi összehasonlításban csak az 1995-ös és 2003-as adatokat tudjuk értelmezni.

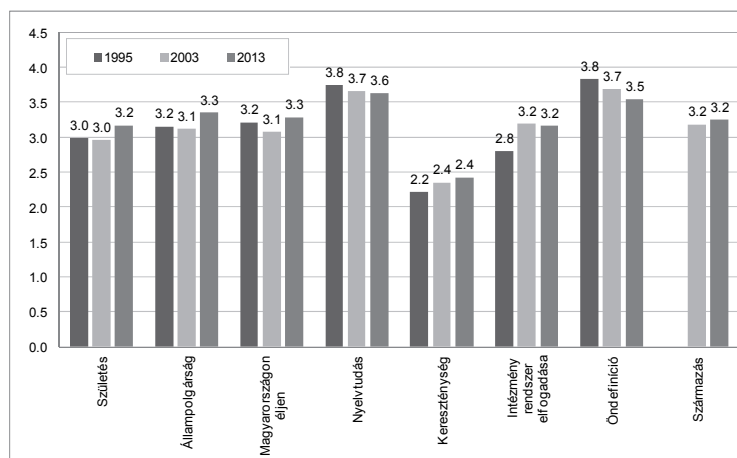
² A 2011-es felvétel 3000 fő megkérdezésén alapul – a felnőtt lakosságot életkor, nem, iskolai végzettség és lakóhely szerint reprezentáló – survey, mely az Európai Integrációs Alap támogatásával valósult meg. (A projektről részletesen lásd a projekt internetes oldalát: <http://www.tarki.hu/hu/research/migrants/index.html>.)

³ Az 1995-ös vizsgálatban csak hét tétel szerepelt, mert a nemzetközi kutatócsoport nem értett egyet a „vérségi” szempontot tükröző ősök, felmenőkre való identitáselem lekérdezésével. 2003-ban a kutatást előkészítő nemzetközi kutatócsoport minden ellenállás nélkül felvette a „származás” szempontot, erről részletesebben lásd Csepeli *et al.* (2004).

gyarországon éljen); (4) a magyar nyelvtudást; (5) a kereszténységet; (6) a demokratikus intézményrendszer elfogadását (7) az öndefiníciót (azaz, hogy valaki önmagát magyarnak tartsa), továbbá 2003-ban és 2013-ban (8) a magyar származás (hogy legyenek magyar ősai, felmenői) is bekerült a felsorolt tételek közé.

Az 1. ábra legfontosabb tanulságai az alábbiakban foglalhatók össze. Egyrészt a nyelvtudás és az öndefiníció a két legfontosabb szempont annak megítélésében, hogy valakit igazi magyarnak tekintenek-e a vizsgált időszakban; másrészt, hogy nincs lényeges elmozdulás időben egyik identitáselem esetében sem. Egyedül a demokratikus intézményrendszer elfogadásának fontossága kapott valamivel nagyobb hangsúlyt 1995 és 2003 között.

1. ábra. Az „igazi magyarság” kritériumainak értékelése Magyarországon 1995-ben, 2003-ban és 2013-ban (skálaátlag)*

Forrás: ISSP (1995, 2003, 2013) alapján saját számítás.

Megjegyzés: Négyfokú skálából képzett átlagok, ahol 1 – 'egyáltalán nem fontos', 4 – 'nagyon fontos'.

A legkevésbé fontosnak tartott érték a magyar válaszadók szerint a keresztény vallás. Az összes többi identitás tétel átlaga 3 felett volt az 1-től 4-ig terjedő skálán. Kíváncsi voltam arra, hogy a többi vizsgálatban résztvevő ország esetében is relatíve alacsony-e a vallás fontosságának megítélése a többi identitás elemhez képest. Azt találtam, hogy a 2003-as 43 ország rész-

vételével zajló ISSP-vizsgálatban a főátlag éppen megegyezett a magyar 2,4-es átlaggal. Az országokra bontott elemzés szerint pedig a legkisebb jelentőséget 1,5-ös skálaátlaggal Németországban és Hollandiában (1,6) tulajdonítottak az országukban domináns valláshoz tartozásnak, a legnagyobb jelentőséget pedig Izraelben (3,5) és a Fülöp-szigeteken (3,4). Az európai országok közül a lengyel és a bolgár válaszadók számára volt fontos a vallás szerepe az identitásban (skálaátlaguk egyaránt 3,1 volt). Európai összevetésben egyedül a származás jelentőségének megítélésében haladta meg valamelyest a magyar vélekedés a 43 ország együttes 2,8-as átlagát, a többi tétel esetében az eltérés legfeljebb 0,3 volt a négyfokú skálán.

Az ISSP nemzeti identitással foglalkozó kérdéssorában helyet kapott egy a nemzeti és európai identitást feltáró kérdés is, mely kötődésformák értelmezhetők a társas- és az egyéni identitás egymásra épülő változataiként egyaránt. A társas és az egyéni identitás fontos tényezője az, hogy az adott ország lakói mennyire kötődnek az élőhelyükként szolgáló terek különböző szintjeihez. A legszűkebb azonosulási közeg, a lokális élettér, azaz az a település, amelyen az egyén él, ahol a csoportközi interakciók többsége zajlik. Ezen a szinten túl, fontos identitásképző tér az ország, mely a legtöbb ország esetében azonos a közös kultúra és politika által meghatározott nemzeti térrel. (Lásd erről részletesen Örkény 2012).

Aktuális kérdés, hogy az elmúlt évszázad során felgyorsuló globalizáció folyamata és az elmúlt évtizedben lezajlott EU-bővítés hatott-e valamilyen irányban a magyarok Európához való kötődésére, és ha igen, milyen mértékben.

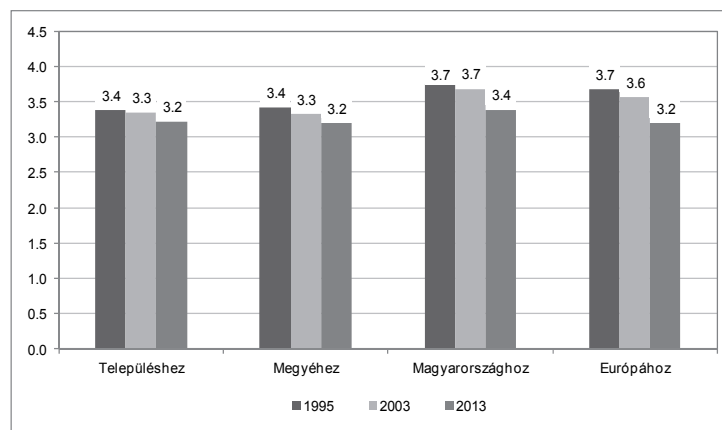
A 2. ábra szerint egyrészt elmondható, hogy mind a négy kötődéstípus (lakóhely (település), megye, Magyarország, Európa) kifejezetten erős – és a 2003 nemzetközi adatokhoz viszonyítva mindegyik vizsgált szinten az átlagosnál magasabb⁴ – a kötődés mértéke. Míg a vizsgált időszak elején valamivel erősebb volt a kötődés Magyarországhoz és Európához, mint a településhez és a megyéhez, ez a különbség 2013-ra megszűnt, csak a Magyarországhoz való kötődés volt valamelyest erősebb a többinél.

Bár lényeges elmozdulás a négyféle kötődés egyikében sem mutatható ki, annyi azonban látszik, hogy az elmúlt húsz évben minimálisan csökkent mindhárom kötődéstípus erőssége, és viszonylag nagyobb mértékben (átlagosan 3,7-ről 3,2-re) csökkent az Európához való kötődés mértéke. E csökkenés hátterében a „nagyon kötődők” arányának jelentős visszaesése áll: míg 2003-ban, közvetlenül az Európai Unióhoz való csatlakozás előtti évben, a magyar

⁴ A teljes 43 országot tartalmazó adatbázisra számított átlagok a következők: településhez: 3,16; megyéhez: 3,01, országhoz: 3,32 és kontinenshez: 3,56.

válaszadók 30%-a „kötődött eléggé” és 64% „nagyon” Európához, addig tíz évvel később 46%-uk kötődött eléggé, és mindössze 35% kötődött nagyon Európához.

2. ábra. *Mennyire kötődik... ? – a kérdésre adott válaszok skálaátlagai Magyarországon 1995-ben, 2003-ban és 2013-ban*

Forrás: ISSP (1995, 2003, 2013) alapján saját számítás.

Megjegyzés: A négyfokú skálából képzett átlagok, ahol 1 – 'egyáltalán nem kötődik', 4 – 'nagyon erősen kötődik'.

Magyarországon 2003-ban a 2004-ben csatlakozó új és régi tagállamokhoz képest egyaránt kiemelkedően magas volt az Európához való kötődés erőssége. A régi tagállamok közül Nagy-Britanniában és Írországból kifejezetten gyenge (rendre: 2,0 és 2,4) volt az Európához való kötődés, az újonnan csatlakozók köréből pedig Csehországban például 2,9, Szlovéniában és Lengyelországban 2,8, a 2007-ben csatlakozó Bulgáriában pedig átlagosan 3,0 volt az Európához való kötődés átlagos mértéke. Meg kell azonban jegyezni, hogy a nemzetközi összehasonlító kutatások egyik legfontosabb dilemmája, hogy az egyéni szinten szerzett információkból országos szintre aggregált mutatók hogyan hasonlíthatók össze egymással. (Lásd erről a problémáról részletesebben Örkény (2012).)

A kötődéssel kapcsolatban végül azt vizsgáltam meg, hogy mely társadalmi-demográfiai tényezők határozzák meg az egyén különböző kötődéstí-

pusait, a legutóbbi 2013-as adatok alapján. Az átlagelemezés legfontosabb tanulságai az alábbiakban foglalhatók össze (*M1. táblázat*):

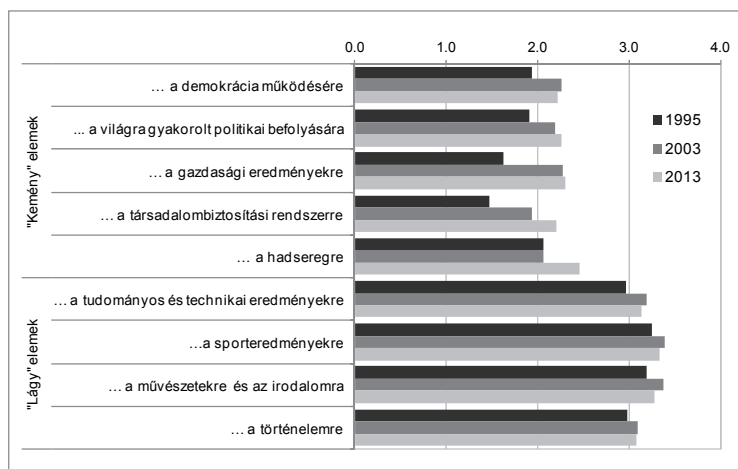
- A kérdezett neme egyedül a megyéhez való kötődésben mutat némi eltérést: a nők valamivel jobban kötődnek, mint a férfiak.
- A korcsoport változó mind a négy kötődéstípussal összefügg: minél idősebb valaki, annál jobban kötődik ahhoz a településhez és megyéhez, melyben él, valamint Magyarországhoz és Európához is. A legfiatalabbak (18–29 évesek) és a legidősebbek (70 éven felüliek) kötődésében a legnagyobb eltérést a megye, legkisebb különbséget pedig az Európához való kötődésben tapasztalunk.
- A régió⁵ szintén mind a négyféle kötődéstípust magyarázza. Legnagyobb eltéréseket a Magyarországhoz való kötődés esetében találhatunk. A Budapesten élők kötődnek leginkább (3,58) és az Észak-Alföldön élők legkevésbé (3,19) Magyarországhoz. Európához a három dunántúli régió lakói kötődnek az átlagosnál erősebben.
- A településtípus nem magyarázza a településhez való kötődést. A megyéhez (illetve a budapestiek esetében Budapesthez), Magyarországhoz és Európához egyaránt a Budapesten élők kötődnek a leginkább és a megyeszékhelyeken élők a legkevésbé.
- Anyagi helyzet: A jómóddal együtt nő a kötődés mértéke a lakóhelyhez és Európához. A megye és Magyarország esetében is hasonló összefüggést figyelhetünk meg, de a magukat a legjobb anyagi státuszba soroló, „gondok nélkül megélők” mérsékeltebben kötődnek ezekhez a társadalmi terekhez, mint a jövedelmükből „beosztással jól kijövők” csoportja.
- A gazdasági aktivitás esetében azt látjuk, hogy a nyugdíjasok kötődése átlagon felüli, míg a munkanélkülieknek a leggyengébb a kötődése akármelyik társadalmi teret vesszük is figyelembe.
- A 2010-es választásokon való részvétellel mért politikai aktivitás és az EU-hoz való viszony egyaránt összefügg az egyén kötődésével. Akik – elmondásuk szerint – a 2010-es parlamenti választásokon szavaztak, azok jobban kötődnek mind a négyféle térhez. Azok pedig, akik egy esetleges szavazáson az EU-tagság mellett szavaznának, szintén jobban kötődnek a településhez, a megyéhez és Európához, mint a habozók, illetve az EU ellen szavazók. Ez az eltérés legerőteljesebben az Európához való kötődésben jelentkezik.
- Az iskolai végzettség nem magyarázza statisztikai értelemben szignifikánsan egyik társadalmi térbeli kötődést sem.

⁵ A hét régió mellett Budapest külön régióként szerepel az adatbázisban. A közép-magyarországi régió éppen ezért nem tartalmazza a budapesti lakosokat.

A nemzeti büszkeséget különböző „büszkeségelemekkel” méri az ISSP adatfelvétele.

Az ún. „kemény” összetevők a politikai, szociális és gazdasági összetevőket foglalják magukban, az ún. „lágy” összetevők pedig azokat a büszkeségelemeket, melyek a nemzeti identitás táján értelmezett kulturális meghatározottságában, a nemzeti identitás kommunikációjában töltenek be fontos szerepet (mint például tudományos, kulturális eredmények). A korábbi ISSP magyar eredményein alapuló tanulmányok egybehangzó megállapítása, hogy a „kemény” témák azért kapnak relatíve kisebb szerepet a nemzeti büszkeség konstrukciójában, mert ezeknek az intézményeknek empirikusan könnyen ellenőrizhető a meglétük vagy hiányuk, ezért kevésbé alkalmasak a nemzeti tudat táplálására, szemben az olyan „lágyabb” büszkeségelemekkel, mint a tudománnyal, a sporttal, az irodalommal vagy a művészetekkel való azonosulás (Csepeli–Örkény 1996; Csepeli *et al.* 2004).

3. ábra. A „lágy” és „kemény” büszkeségforrások időbeli alakulása, 1995, 2003, 2013 (skálaátlagok)

Forrás: ISSP (1995, 2003, 2013)

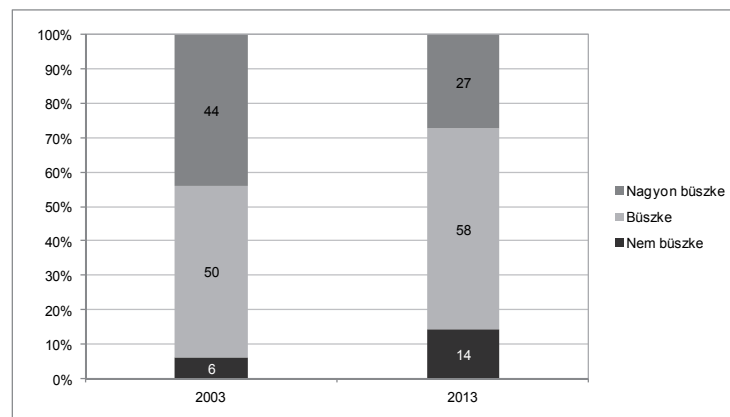
Megjegyzés: „Mennyire büszke a... ?” kérdésre adott válaszok. Négyfokú skálából képzett átlagok, ahol 1 – ’egyáltalán nem büszke’, 4 – ’nagyon büszke’.

A 3. ábra a „lágy” és a „kemény” büszkeségforrások súlyának időbeli alakulását tekinti át. Jól látható, hogy a teljes időszakban szétválik a „lágy” és

„kemény” elemek súlya, és sokkal hangsúlyosabbak a „lágy” elemek a nemzeti büszkeség szerkezetében. További fontos különbség, hogy míg a „kemény” elemek mindegyike esetében nőtt valamelyest az ezekkel való „büszkeség” érzése 1995 és 2013 között – a demokrácia működésével kapcsolatos büszkeség csak 1995 és 2003 között nőtt valamelyest – a „lágy” elemek megítélése nem változott jelentősen ebben az időszakban.

A nemzeti büszkeség összetevői mellett 2003-ban és 2013-ban arra is rákérdeztek az ISSP adatfelvételében, hogy mennyire büszkék a válaszadók a magyarságukra. A magyarságukra ’nem büszkék’⁶ aránya több mint duplájára nőtt az elmúlt tíz évben, és ezzel párhuzamosan jelentősen csökkent a ’nagyon büszkék’ aránya is (4. ábra).

4. ábra. A lakosság magyarságra való büszkeségének időbeli alakulása 2003, 2013 (%)

Forrás: ISSP (2003, 2013)

Feltételezhető, hogy a különböző büszkeségelemek jelentősen összefüggnek egymással, és aki büszke a magyarságára, az a „lágy” és „kemény” témákat egyaránt magasabbra fogja értékelni, mint aki kevésbé büszke. Először összehasonlítjuk, van-e különbség a „lágy” témák és a „kemény” témák megítélésben a magyarságra való büszkeség szerint (M2. táblázat), majd korrelációs együtthatók segítségével vizsgáljuk meg a büszkeségelemek együtt járá-

⁶ Mivel a magyarságukra ’egyáltalán nem büszkék’, az adatfelvétel mindkét időpontjában a válaszadók kevesebb mint 1%-át tették ki, ezért azt összevontam a ’nem túl büszke’ kategóriával.

sát a legfrissebb, 2013-as adatok esetében. (A korrelációs együtthatókat a *M3. táblázat* foglalja össze.)

Az *M2. táblázat* oszlopait összehasonlítva egyrészt jól látszik, hogy minél büszkébb valaki a magyarságára, annál büszkébb a nemzeti büszkeség „lágý” és „kemény” elemeire egyaránt. Másrészt eltérés mutatkozik a különbségek mértékében: míg a „kemény” büszkeségelemek esetében a magyarságukra ’nem büszkék’ és ’nagyon büszkék’ között 0,7-es különbségek vannak, addig a „lágý” elemek esetében ezek a különbségek valamelyest kisebbek, a legkisebb az eltérés a két csoport között a sporteredmények megítélésében.

Az *M3. táblázat* segítségével azt vizsgálhatjuk meg, hogy erősebb-e a kapcsolat a „kemény”, illetve „lágý” büszkeségelemek belöl, mint az egyes „lágý” és az egyes „kemény” témák között, illetve hogyan függenek össze ezek a büszkeségelemek általában a magyarságra való büszkeséggel. Mind-egyik büszkeségelem páronkénti rangkorrelációja⁷ szignifikánsnak mutatkozott, kivéve a társadalombiztosítás és a sporteredmények közötti együtthatót. Az *M3. táblázat* bal felső szektorában elhelyezkedő „kemény” elemek közötti magas (0,5 feletti) páronkénti korrelációs együtthatók azt jelzik, hogy a demokrácia működésére, Magyarország politikai befolyására, a gazdasági és társadalombiztosítási rendszerre való büszkeség szorosan összefüggenek egymással. A magyar hadsereg iránt táplált büszkeség páronkénti korrelációja minden büszkeségelem esetében szignifikáns, de az első három „kemény” büszkeségelemmel az előbbieknél sokkal gyengébb együtt járást mutat (0,25–0,33 körüli korrelációk).

Az *M3. táblázat* jobb alsó szektora a „lágý” büszkeségelemek között mért páronkénti korrelációs együtthatókat foglalja össze. Legerősebben a tudomány és a technika, a művészetek és az irodalom, illetve a sport területén elért eredmények iránt táplált nemzeti büszkeség függ össze – a páronkénti korrelációk 0,49 és 0,59 között mozognak. A magyar történelem iránt táplált büszkeség és a többi „lágý” büszkeségelem közötti páronkénti korreláció ugyan pozitív és szignifikáns, de gyenge (0,20–0,26). A magyarsággal való általános büszkeség mindegyik nemzeti büszkeségelemmel szignifikáns, pozitív, gyenge kapcsolatot mutat – a páronkénti korrelációk 0,17 és 0,22 között mozognak.

Összességében megállapítható, hogy a nemzeti büszkeség konstrukciójának „kemény” és „lágý” elemei között egy-egy jól elkülöníthető csoport rajzolódik ki, melyek közül az előbbibe a demokrácia működése, Magyaror-

⁷ Mivel a büszkeség fokozatai (’egýáltalán nem büszke’, ’nem túl büszke’, ’büszke’, ’nagyon büszke’) ordinális skálaként értelmezhetők a korrelációs együttható kiszámításánál a *Kendall-féle tau-b* rangkorrelációt használtam.

szág politikai befolyása, gazdasági- és társadalombiztosítási rendszere iránt táplált büszkeségek tartoznak, az utóbbi pedig Magyarországnak a tudományban és a technikában, a művészetekben és az irodalomban, illetve a sportban elért eredményei iránt érzett büszkeségek köré konstruálódik. A magyar hadsereg és a magyar történelemre vonatkozó büszkeségelemek „ki-lógnak” ebből a két csoportból⁸.

3. Idegenellenesség és a bevándorlókkal kapcsolatos attitűdök

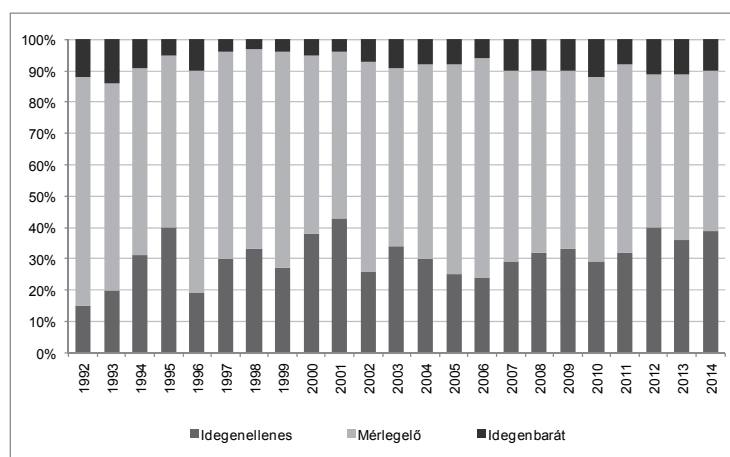
Ebben a részben a bevándorlókkal kapcsolatos attitűdök alakulását tekintem át egyrészt a *TÁRKI Idegenellenesség kutatásának*, másrészt az *ISSP* releváns idősorai alapján. A TÁRKI idősoros adatai szerint 2012 óta magas az idegenellenesség mértéke: 2014 tavaszán 39% volt azok aránya, akik szerint „Magyarországnak egyáltalán nem kell menedékkérőt befogadnia”⁹, minden tizedik megkérdezett tekinthető idegenbarátnak, akik szerint minden menedékkérőt be kell fogadni, és a válaszolók fele (51%-a) mérlegelné a menedéknyújtásának, illetve megtagadásának kérdését.

A nyílt idegenellenesség mértékének alakulása az elmúlt két évtizedben röviden így foglalható össze: 1992 és 1995 között gyorsan növekedett (15%-ról 40%-ra), 1996 és 2001 között előbb ingadozott (19–43%), majd 2002 és 2011 között a válaszadók nagyjából egynegyede-egyharmada (24–33%) volt idegenellenesnek tekinthető. A 2012-es eredmény a mérlegelő gondolkodás eddig nem tapasztalt alacsony mértékét mutatta (49%), és ezzel párhuzamosan a nyílt idegenellenesség 2012 óta magas, 40% körüli értéket mutat.

⁸ A két büszkeségtypust megpróbáltam faktorelemzés alkalmazásával értelmezni, ahol a két faktorból álló faktorstruktúra a hadsereg és történelem itemek kihagyásával maradt hét büszkeségelemre kirajzolódott ugyan, de a modell illeszkedése nem volt megfelelő, ezért az eredményeket itt nem közlöm.

⁹ Az idegenellenesség mértékét a TÁRKI 1992 óta a következő, sok szempontból leegyszerűsített kérdéssel méri: „Ön szerint minden menedékkérőt be kell-e fogadni, vagy senkit sem, vagy van, akit igen, van, akit nem?” Az első állítással egyetértők csoportját „idegenbarátnak” vagy „befogadóknak”, a második állítással egyetértők csoportját „idegenellenesnek” vagy „elutasítóknak”, a harmadikat lehetőséget választókat pedig „mérlegelőnek” vagy „reálpolitikusnak” nevezik. Az mérlegelőktől ezt követően azt is megkérdezik, hogy egy adott lista alapján mondja meg, mely nemzetiségű-etnikumú csoportokból származó menedékkérőt engednék be, és melyeket nem.

5. ábra. Az idegenellenesek, mérlegelők és idegenbarátok arányának alakulása Magyarországon 1992 és 2014 között (%)

Forrás: Sik (2014: 1. ábra)

Az idegenellenességet mérő kérdéssor a mérlegelőktől azt is megkérdezi, hogy mely nemzetiségekhez vagy etnikai csoportokhoz tartozókat engednék be az országba, és melyeket nem¹⁰. Általános tapasztalat, hogy a magukat mérlegelőeknek beállítók nagyjából kétharmada-háromnegyede a határon túli magyarokon kívül egyetlen más csoport tagjait sem engedné be, köztük a nem létező – a mérés szempontjából „lakmuspapírként” funkcionáló – pirézeket¹¹ sem, azaz valójában a mérlegelők zöme, ha nem is nyílt, de látens idegenellenesnek tekinthető (1. táblázat).

¹⁰ Meg kell jegyezni, hogy ezt a kérdést rendszeresen kritika éri például azért, mert nem kérdez rá arra, hogy a mérlegelők mi alapján mérlegelnének, csak arra, hogy mely külföldi csoportokat engednék be az országba. Másrészt viszont még ennél az egyszerű kérdésnél is felmerül a relevancia problémája: azaz nem lehetünk abban biztosak, hogy a kérdezettnek van-e egyáltalán elegendő információja ahhoz, hogy Magyarország bevándorlás-politikájáról véleményt formáljon.

¹¹ A pirézek egy fiktív népcsoport, melynek a kérdéssorba építése jó kontrollként szolgál az idegenellenesség mérésére. Fiktív etnikummal előítéletességet a múlt század negyvenes éveiben mértek először. Egy amerikai kutató, Eugene Hartley vizsgálta a „Danirean” és „Pirenean” etnikumokkal szembeni ellenérzés mértékét az Egyesült Államokban. Magyarországon a piréz kategória 2006 óta szerepel rendszeresen a TÁRKI Idegenellenesség kutatása kérdésblokkjának részeként.

1. táblázat. Magyarországra érkező különböző etnikumú menedékkérők befogadását elutasítók arányának változása a mérlegelők körében, 2007-ben, 2010-ben és 2014-ben (%)

Menedékkérő etnikum	2007	2010	2014
Piréz	68	62	60
Román	77	63	70
Kínai	81	75	67
Arab	87	80	78

Forrás: Sik (2014: 1. táblázat)

Megjegyzés: N = cca. 1000

A különféle kisebbségekkel kapcsolatos előítéletességet mérő kutatások egybehangzó tanulsága, hogy a társadalmi-gazdasági szempontból „vesztes” társadalmi csoportok – a munkaerőpiacról kiszorultak, a legfeljebb általános iskolát végzettek, a rossz anyagi és tulajdoni helyzetűek¹², a politikától távolmaradók egymást jelentősen átfedő csoportjai – az átlagost meghaladó mértékben előítéletesek, illetve elutasítók a kisebbségekkel szemben. (Lásd pl. Enyedi–Fábián–Sik 2004; Simonovits–Szalai 2013.)

Az idegenellenességet a menekültek nyílt elutasítását feltáró kérdés mellett, a bevándorlókkal kapcsolatos pozitív és negatív attitűdök időbeli alakulásáról az ISSP *Nemzeti Identitás* kérdésblokkjából is tájékozódhatunk. Fontos különbség a két idegenellenesség fogalom között, hogy míg az előbbi a menedékkérők kiszolgáltatott csoportjával kapcsolatos attitűdökre, addig az utóbbi a bevándorlók rendkívül heterogén csoportjának társadalmi-gazdasági hatásaira kérdez rá. Persze erősen kétséges, hogy ezek a fogalmak és jelentésárnyalatok mennyire különülnek el egy átlagos válaszadó fejében.¹³

Az idegenellenesség egyik központi eleme a bűnbakképzés, mely meggyőződés szerint a bevándorlók felelősek az ország gazdasági és társadalmi problémáiért, a másik pedig a nyílt társadalom eszméjének elutasítása, mely a bevándorlók gazdasági, kulturális és politikai elszigetelésével való egyetértésben érhető tetten. Ezt a komplex idegenellenesség fogalmat operacionalizálta az ISSP két negatív és két pozitív állítás segítségével, és használta szá-

¹² Az alacsony jövedelemszint mellett a rossz anyagi helyzet indikátora az is, ha a válaszoló el van maradva közüzemi számlái kifizetésével, és/vagy nem rendelkezik saját tulajdonú lakással.

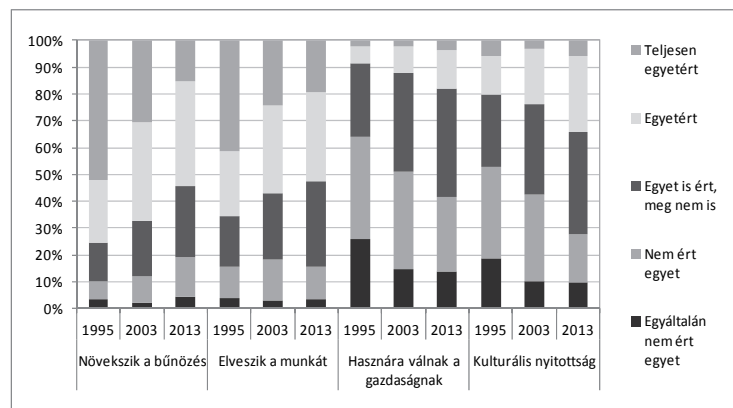
¹³ A relevancia problémáját azzal igyekszik csökkenteni az ISSP kérdéssora, hogy a bevezetőben tisztázza, kit értenek bevándorló alatt: „Bevándorló alatt azokat az embereket értjük, akik azért jöttek, hogy letelepedjenek Magyarországra”. Ezt a segítséget a TÁRKI Idegenellenesség kutatása nem adja meg a menedékkérők kapcsán a kérdezetteknek.

mos hazai vizsgálat is az ezredforduló körül (lásd pl. Enyedi–Fábián–Sik 2004). Az állítások a következők voltak:

1. A bevándorlók miatt növekszik a bűnözés.
2. A bevándorlók elveszik a munkát azok elől, akik Magyarországon születtek.
3. A bevándorlók nyitottabbá teszik Magyarországot az új eszmék és kultúrák iránt.
4. A bevándorlók hasznára válnak a magyar gazdaságnak.

Először a bevándorlókkal kapcsolatos pozitív és negatív attitűdök időbeli alakulását, majd általában a kisebbségek integrációjával kapcsolatos kérdést vizsgálom meg. A 6. ábra alapján általában elmondható, hogy a magyar lakosság véleménye a bevándorlásról alapvetően negatív, valamint a vizsgált időszakban számottevően javult a bevándorlás társadalmi és gazdasági hatásának megítélése.

6. ábra. A bevándorlás pozitív és negatív hatásaival kapcsolatos vélemények megoszlása Magyarországon 1995-ben, 2003-ban és 2013-ban (%)

Forrás: ISSP (1995, 2003, 2013)

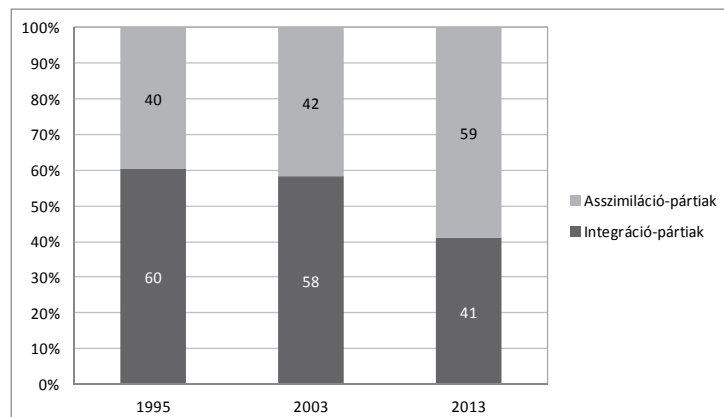
A két negatív állítással összesen nagyjából minden tizedik válaszadó nem értett egyet 1995-ben és 2003-ban, s ez az arány 2013-ra megduplázódott: ezzel párhuzamosan jelentősen csökkent azok aránya, akik (teljesen) egyetértettek azzal, hogy a bevándorlók miatt növekszik a bűnözés (76%-ról 55%-ra), illetve azzal, hogy elveszik a munkát a Magyarországon születettek elől

(66%-ról 52%-ra). Ennek megfelelően, mindkét pozitív állítás esetében jelentősen nőtt az egyetértők aránya. Azok aránya, akik egyet értettek azzal az állítással, miszerint „a bevándorlók hasznára válnak a magyar gazdaságnak” a vizsgált időszakban megduplázódott (1995: 9%, 2003: 12%, 2013: 18%); emellett a kulturális nyitottsággal kapcsolatban is megnőtt az (teljesen) egyetértők aránya (1995: 20%, 2003: 24%, 2013: 34%).

Ellentétben a bevándorlás hatásának megítélésével, az elmúlt tíz évben jelentősen csökkent a tolerancia a kisebbségek integrációjával kapcsolatban, és megnőtt az asszimilációt választók aránya (7. ábra). A válaszmegfogalmazás pontosan így hangzott:

„A társadalomnak az a jobb, ha a kisebbségi csoportok fenntartják eltérő szokásaikat és hagyományaikat, vagy az a jobb, ha ezek a csoportok alkalmazkodnak és beleolvadnak a társadalom nagyobbik részébe.”

7. ábra. Az asszimiláció-párti és az integráció-párti nézetek alakulása Magyarországon 1995-ben, 2003-ban és 2013-ban (%)

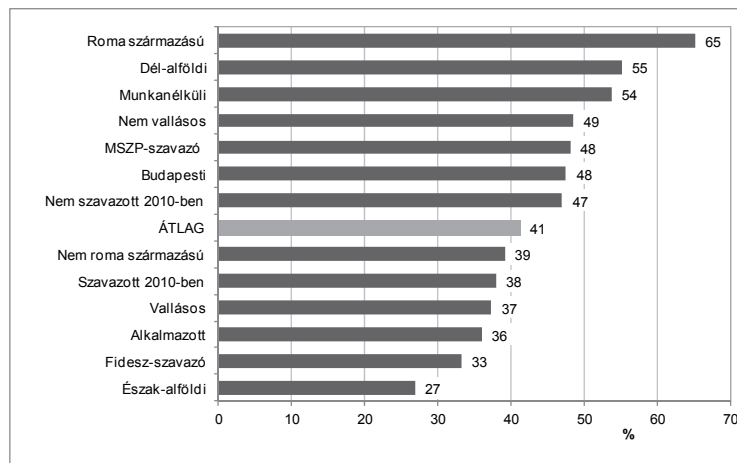

Forrás: ISSP (1995, 2003, 2013)

Azt, hogy valaki inkább a kisebbségek asszimilációja vagy integrációja mellett teszi le a voksát, alapvetően a gazdasági- és politikai aktivitása, a pártválasztása, származása – a kérdezőbiztos szerint roma-e – vallásossága, valamint a lakóhelye határozza meg. Némileg meglepő, hogy ez az attitűd nem függ össze a vizsgált szocio-demográfiai változók többségével (nem, életkor, iskolai végzettség, szubjektív anyagi helyzet, nemzeti büszkeség,

EU-ellenesség). A 8. ábra azokat a csoportokat rendezi sorba, akik jelentősen átlagon aluli, illetve felüli arányban integráció-pártiak.

8. ábra. Átlagon alul, illetve kiemelkedő arányban integráció-pártiak¹⁴ megoszlása néhány társadalmi csoportban, 2013 (%)

Forrás: ISSP (2013)

A kisebbségek integrációját legnagyobb arányban a roma származásúak, a Dél-Alföldön élők, a munkanélküliek, az ateisták, a 2010-ben az MSZP-re szavazók, a budapestiek és a politikailag inaktívak támogatták, míg a teljes asszimilációval az átlagnál nagyobb arányban értettek egyet a nem romák, a politikailag aktívak, a Fidesz-szavazók, az alkalmazottak és az Észak-Alföldön élők.

4. Társadalmi konfliktusok és feszültségek

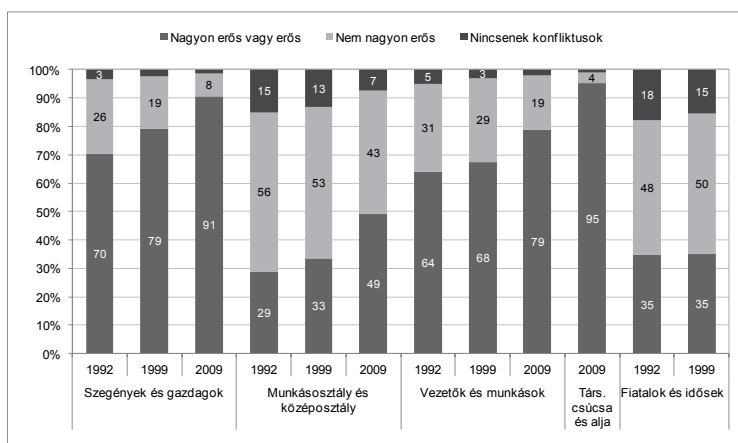
Ebben a részben a különböző csoportok között érzékelt társadalmi feszültségek mértékét, valamint e feszültségek egymáshoz való viszonyát elemzem az ISSP Társadalmi egyenlőtlenségek 1992-es, 1999-es és 2009-es adatfelvétele

¹⁴ Kétdimenziós összefüggésekre számított χ^2 statisztika és az egyes kategóriák összefüggésére számított *adjusted residual* értékek alapján.

és a 2011-es *Migráns esélyek és tapasztalatok (EIA)* című kutatás eredményei alapján¹⁵.

A 9. ábra szerint egyértelműen nőtt az érzékelt ellentét mindhárom olyan csoport esetében, mely a gazdasági-anyagi státusz alapján állítja szembe egymással a társadalom jobb, illetve rosszabb, ha úgy tetszik „vesztes”, illetve „nyertes” csoportjait.

9. ábra. Társadalmi csoportok között érzékelt ellentétek (konfliktusok) 1992-ben, 1999-ben és 2009-ben (%)

Forrás: ISSP (1992, 1999, 2009)

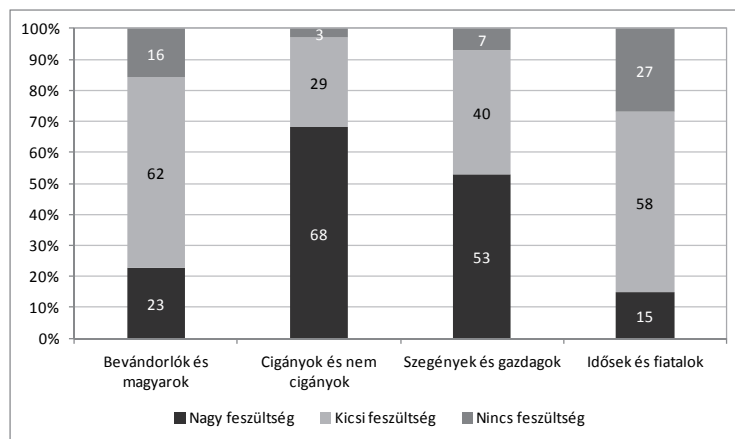
A munkaerőpiacon elfoglalt hely alapján szembe állított csoportok esetében azt látjuk, hogy 1992 és 2009 között jelentősen megnőtt azok aránya, akik nagyon erős vagy erős konfliktust érzékelnek. A munkás- és a középosztály között erős vagy nagyon erős konfliktust érzékelők aránya 29%-ról 49%-ra nőtt, a vezetők és munkások között erős vagy nagyon erős konfliktust érzékelők aránya is jelentősen (64%-ról 79%-ra) emelkedett a vizsgált időszakban.

¹⁵ Mivel a két kutatás során a kérdések szóhasználata, a válaszkategóriák száma is eltért, ráadásul a felsorolt társadalmi csoportok közül mindössze a szegények és gazdagok, valamint a fiatalok és idősek kategóriái egyeztek meg, külön-külön mutatom be az ISSP- és az EIA-kutatás eredményeit. A jobb összehasonlíthatóság érdekében a 9. ábrán összevonva ábrázoltam a nagyon erős, illetve erős konfliktust érzékelők arányát, a korrelációk elemzésénél viszont meghagytam az eredeti négykategóriájú választ.

Hasonló a helyzet az anyagi helyzet alapján elkülönülő csoportok szembe állítása esetében is: 1992-ben a válaszolók 70 és 1999-ben 79%-a, addig 2009-ben már 91%-a érzékelt konfliktust a szegények és a gazdagok között. Ez az arány még magasabban, 95%-on alakult, amikor 2009-ben a társadalom csúcsán és alján lévők között érzékelt konfliktus mértékére is rákérdeztek. A generációk közötti konfliktusok érzékelése ennél jóval alacsonyabb, nagyjából a társadalom egyharmada érzékelt erős vagy nagyon erős konfliktust az idősök és a fiatalok között 1992-ben és 1999-ben egyaránt. Ezt a kérdést 2009-ben nem vizsgálták. Egy másik, 2011-ben készült adatfelvétel segítségével azonban összehasonlíthatjuk a különböző társadalmi csoportok között érzékelt feszültség mértékét 2011-ben. (Idősorként nincs értelme összevetni a válaszok megoszlását a kérdés eltérő megfogalmazása és a válaszkategóriák eltérései miatt.)

A 10. ábrán az látszik, hogy leginkább a romák és nem romák és legkevésbé a generációk közötti feszültség volt jelen 2011-ben. A bevándorlók és a többségi társadalom között érzett feszültség szintén jelentős mértékű. (Lásd erről részletesebben Bernát (2011).)

10. ábra. Társadalmi csoportok között érzékelt feszültség mértéke 2011-ben (%)

Forrás: EIA (2011)

Megjegyzés: N = cca. 3000

A különböző társadalmi csoportok közti feszültség érzékelése összefügg egymással: mind a 2009-es mind a 2011-es adatok szerint, aki az egyik vizsgált csoporttal szemben konfliktust érzékel, az nagy valószínűséggel a többi vizsgált csoporttal szemben is hasonlóan érez.

A 2009-es adatokban egy-egy jól kirajzolódó együtt járást figyelhetünk meg egyrészt a vagyoni helyzet, másrészt a munkamegosztás dimenziói mentén (2. táblázat). Bár mind a négytípusú konfliktus érzékelése szignifikáns és pozitív kapcsolatban áll egymással, a két vagyoni dimenziót (szegények és gazdagok, illetve a társadalom csúcsa és alja) és a két munkaerő-piaci hierarchiát leképező csoportok (vezetők és munkások, illetve munkás- és középosztály) közötti ellentétekre mért páronkénti korrelációk a legerőteljesebbek (rendre: 0,47 és 0,45).

2. táblázat. A konfliktusérezkelés összefüggése különböző társadalmi csoportok esetében, 2009 (korrelációs együtthatók)*

Konfliktus-párok	Szegények és gazdagok között	Munkásosztály és középosztály között	Vezetők és munkások között	A társadalom csúcsán és alján lévők között
Szegények és gazdagok között	1	0,319	0,388	0,470
Munkásosztály és középosztály között	–	1	0,452	0,149
Vezetők és munkások között	–	–	1	0,368
A társadalom csúcsán és alján lévők között	–	–	–	1

Forrás: ISSP (2009) saját számítás.

Megjegyzés: *Kendall-féle Tau-B korrelációs együtthatók, minden kapcsolat szignifikáns ($p = 0,000$).

A 2009. évihez hasonló, közepes erősségű korrelációkat látunk a 2011-es állítások között is (3. táblázat). A négy különböző társadalmi feszültség érzékelése közti páronkénti korrelációk közül a legerősebbet a bevándorlók és a többségi társadalom, illetve a fiatalok és idősök között (0,437), a leggyengébbet pedig a cigányok és nem cigányok, illetve a generációk közti feszültség esetében mértük. Feszültségérzettel kapcsolatos nemzetközi kitekintésre két azonos évben készült felmérésre is támaszkodhatunk. Egyrészt a 2009-es az Európai Unió 27 tagállamában végzett Eurobarometer kutatásra, mely

szerint a magyar nemcsak Európa egyik leginkább idegenellenes, de egyértelműen a legfeszültebb nemzete is. A négy társadalmi feszültségforrást összehasonlítva az EU27-átlagtól a legnagyobb eltérést a szegények és a gazdagok közötti feszültségérzékelésben mutatják a magyar adatok, de a többi három feszültségfajtát is a magyarok érzékelték legnagyobb arányban (Bernát 2010: 320–321).

3. táblázat. *A feszültségérzékelés összefüggése különböző társadalmi csoportok esetében, 2011-ben (korrelációs együtthatók)**

Konfliktus-párok	Bevándorlók és magyarok között	Cigányok és nem cigányok között	Szegények és gazdagok között	Idősek és fiatalok között
Bevándorlók és magyarok között	1	0,351	0,301	0,437
Cigányok és nem cigányok között	–	1	0,342	0,255
Szegények és gazdagok között	–	–	1	0,333
Idősek és fiatalok között	–	–	–	1

Forrás: Bernát (2011)

Megjegyzés: * Kendall-féle Tau-B korrelációs együtthatók, minden kapcsolat szignifikáns ($p = 0,000$).

Szinte ugyanezzel a pesszimista helyzetértékeléssel szembesülünk a 2009-es ISSP-kutatás nemzetközi adatait összevetve, mely a világ 41 országának részvételével zajlott. A szegények és gazdagok, a munkásosztály és a középosztály, valamint a társadalom csúcsán és alján lévők közti feszültség érzékelésében a 41 ország között világelső Magyarország. Egyedül a vezetők és a munkások között érzékelt feszültség érzékelésében jár a magyarok előtt Dél-Korea, de a vizsgálatban résztvevő 26 európai országok mindegyike „lemarad” ebben a kérdésben a magyarok negatív értékelésétől.

5. Összegzés

A tanulmányban három egymáshoz szorosan kapcsolódó témakört jártam körül. Egyrészt a nemzeti identitás alakulását vizsgáltam, az identitás szerkezet, a kötődés és a nemzeti büszkeségelemek mentén, másrészt a kisebbségekkel kapcsolatos attitűdöket, különös tekintettel a bevándorlókkal kapcsola-

latos vélekedésekre, valamint a társadalmi konfliktusok alakulását elemeztem az elmúlt húsz évben.

Az identitás szerkezetet vizsgálva megállapítható, hogy a nyelvtudás és az öndefiníció a két legfontosabb szempont annak megítélésében, hogy valaki „igazi magyarnak” tekinthető-e, vagy sem. A legkevésbé fontosnak tartott érték ebben a tekintetben a magyar válaszadók szerint a keresztény vallás volt 1995 és 2013 között. A különböző típusú kötődéseket vizsgálva, azt találtam, hogy a magyarok hasonló mértékben kötődnek a lakóhelyükhöz, a megyéjükhöz, Magyarországhoz és Európához. A 2003-as adatok szerint Magyarországon a 2004-ben csatlakozó országokhoz és a régi EU-tag-államokhoz képest is kiemelkedően magas volt az Európához való kötődés.

A nemzeti büszkeséget vizsgálva a korábbi adatfelvételekhez hasonlóan 2013-ban is kirajzolódott egy-egy jól elkülöníthető csoport a nemzeti büszkeség konstrukciójának „kemény” és „lágy” elemei között, melyek közül az előbbibe a demokrácia működése, Magyarország politikai befolyása, gazdasági-, és társadalombiztosítási rendszere iránt táplált büszkeségek tartoznak, az utóbbi pedig Magyarországnak a tudományban és a technikában, a művészetekben és az irodalomban, illetve a sportban elért eredményei iránt érzett büszkeségek köré konstruálódik.

Némileg ellentmondásos, hogy ha az idegenellenességet a menekültek nyílt elutasításán keresztül mérjük, akkor az elmúlt tíz évben ingadozott, majd nőtt a nyíltan idegenellenesek aránya Magyarországon. Ha viszont az ISSP gazdasági és kulturális hatásra rákérdező, bevándorlókkal kapcsolatos pozitív és negatív attitűdöket értékeljük, akkor azt látjuk, hogy a bevándorlás-ellenes nézetek enyhültek 1995 óta. Az ellentmondást valamelyest tompítja, hogy az előbbi kérdés a menekültek befogadásával kapcsolatos nézetekre, az utóbbi pedig a bevándorlás percipiált hatásaira kérdezett rá – mely két csoport jogi státusza, valamint gazdasági és társadalmi összetétele jelentősen eltér. Továbbá az is fontos ebből a szempontból, hogy a menekültekkel foglalkozó kérdés esetében arra kéri a válaszadót, hogy döntsön arról, hogy beengedné az a menedékkérőket, az ISSP attitűdkérdései pedig a már megvalósult bevándorlás hatásaira kérdeznak rá.

A Magyarországon élő kisebbségek és a többség között érzékelt feszültségek érzékelésében azt találtuk, hogy a bevándorlók és a többségi társadalom közötti feszültség jelentős mértékű, de ez a romákkal kapcsolatban feszültséget érzékelőkhöz képest jelentősen elmarad. A gazdasági és anyagi státusz alapján egymással szembeállított társadalmi csoportok között érzékelt feszültség esetében pedig megfigyelhető, hogy a társadalom „vesztes”, illetve „nyertes” csoportjai között jelentősen növekvő konfliktust érzékelnek a válaszadók: a legutolsó – éppen a gazdasági válság kitörésére eső –, 2009-es adat-

felvétel idején az erős, illetve nagyon erős konfliktust érzékelők aránya a korábbi adatfelvételekhez képest kiugró értékeket mutatott. A különböző feszültségtípusok mindkét adatfelvétel szerint szoros összefüggést mutatnak egymással. A feszültségérzettel kapcsolatos nemzetközi összehasonlítás két azonos évben készült felmérése egybehangzóan rámutatott, hogy 2009-ben Magyarország volt Európában a legnagyobb fokú társadalmi feszültséget érzékelő nemzet.

IRODALOM

- Bernát A. 2010: Integráció a fejekben: a romák társadalmi integrációjának érzékelése és megítélése a lakosság körében. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. szerk.: Társadalmi Riport 2010. Budapest: TÁRKI, 312–326. p.
- Bernát A. 2011: A bevándorlókkal szembeni feszültségek. In: Sik E. – Simonovits B. szerk.: Migráns esélyek és tapasztalatok. Budapest: TÁRKI.
http://www.tarki.hu/hu/research/migrants/tarki_eia_tanulmanyok_2011.pdf
- Csepeli Gy. 1985: Nemzeti érzés és tudatvilág Magyarországon. Budapest: Múzsák.
- Csepeli Gy. 1992: Nemzet által homályosan. Budapest: Századvég Kiadó.
- Csepeli Gy. – Örkény A. 1996: A magyar nacionalizmus változó arca. In: Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy. szerk.: Társadalmi Riport 1996. Budapest: TÁRKI, 272–295. p.
- Csepeli Gy. – Örkény A. 1998: Nemzetközi összehasonlító szociológiai vizsgálat a nemzeti identitásról. Szociológiai Szemle, 1998/3. sz., 3–36. p.
- Csepeli Gy. – Örkény A. – Székelyi M. – Poór J. 2004: Nemzeti identitás Magyarországon az ezredfordulón. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. szerk.: Társadalmi Riport 2004. Budapest: TÁRKI, 471–483. p.
- Enyedi Zs. – Fábán Z. – Sik E. 2004: Nőttek-e az előítéletek Magyarországon? Antiszemizmus, cigányellenesség és xenofóbia változása az elmúlt évtizedben. Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. szerk.: Társadalmi Riport 2004. Budapest: TÁRKI, 375–399. p.
- Örkény A. 2012: Európai identitás és nemzeti kötődés: harmónia és disszonancia Tolle, Lege” jog- és társadalomelméleti elektronikus folyóirat, I. évf. 2. sz., (2012. jún. 4.),
<http://tollelege.elte.hu/>
- Sik E. 2014: Továbbra is magas az idegenellenesek aránya. Sajtóanyag.
http://www.tarki.hu/hu/news/2014/kitekint/20140716_idegen.html
- Simonovits B. – Szalai B. 2013: Idegenellenesség és diszkrimináció a mai Magyarországon. Magyar Tudomány, 2013/3 sz., 251–262. p. <http://www.matud.iif.hu/2013/03/03.htm>
- Tajfel, H. 1982: Social identity and intergroup relation. Cambridge: Cambridge University Press.

Melléklet

M1. táblázat. *Kötődés a településhez, megyéhez, Magyarországhoz és Európához, válogatott társadalmi-demográfiai jellemzők szerint (skálaértékek, N és szórás)*

	Kötődés a településhez			...a megyéhez			...Magyarországhoz			...Európához		
	Átlag	N	Szórás	Átlag	N	Szórás	Átlag	N	Szórás	Átlag	N	Szórás
NEM												
Férfi	3,21	470	0,77	3,14	467	0,79	3,34	470	0,71	3,17	463	0,78
Nő	3,22	593	0,82	3,24	594	0,78	3,42	594	0,67	3,21	587	0,77
Összesen	3,22	1062	0,80	3,19	1060	0,79	3,39	1063	0,69	3,19	1050	0,78
Szign. (F-próba)		0,807			0,039			0,054			0,385	
KORCSPORTOK												
18–29 éves	3,06	182	0,82	2,94	182	0,80	3,18	182	0,73	3,06	181	0,78
30–39 éves	3,08	168	0,86	2,98	169	0,83	3,22	169	0,73	3,10	169	0,77
40–49 éves	3,09	161	0,79	3,16	161	0,81	3,36	161	0,74	3,20	161	0,73
50–59 éves	3,21	258	0,79	3,21	258	0,78	3,36	258	0,69	3,17	254	0,79
60–69 éves	3,40	169	0,74	3,43	166	0,68	3,60	169	0,54	3,33	165	0,79
70–x éves	3,59	124	0,63	3,57	124	0,58	3,71	124	0,50	3,38	120	0,74
Összesen	3,22	1062	0,80	3,19	1060	0,79	3,39	1063	0,69	3,19	1050	0,78
Szign. (F-próba)		0,000			0,000			0,000			0,002	

	Kötődés a településhez			...a megyéhez			...Magyarországhoz			...Európa-hoz		
	Átlag	N	Szórás	Átlag	N	Szórás	Átlag	N	Szórás	Átlag	N	Szórás
ISKOLAI VÉGZETTSÉG												
Legfeljebb 8 általános	3,22	232	0,88	3,22	233	0,84	3,36	233	0,72	3,17	227	0,85
Szaktanáskészítő	3,25	321	0,74	3,26	321	0,73	3,41	321	0,65	3,16	316	0,79
Érettségi	3,17	354	0,79	3,14	352	0,79	3,37	354	0,71	3,22	353	0,75
Felsőfokú	3,26	155	0,81	3,14	155	0,82	3,42	155	0,70	3,24	153	0,71
<i>Összesen</i>	<i>3,22</i>	<i>1062</i>	<i>0,80</i>	<i>3,19</i>	<i>1060</i>	<i>0,79</i>	<i>3,39</i>	<i>1063</i>	<i>0,69</i>	<i>3,19</i>	<i>1050</i>	<i>0,78</i>
<i>Szign. (F-próba)</i>		0,606			0,178			0,622			0,639	
RÉGIÓ												
Közép Magyarországon (Budapest nélkül)	3,07	120	0,69	3,08	120	0,68	3,26	120	0,67	3,04	119	0,81
Közép-Dunántúl	3,34	113	0,77	3,29	113	0,71	3,44	113	0,61	3,27	113	0,80
Nyugat-Dunántúl	3,21	97	0,86	3,24	97	0,86	3,33	97	0,77	3,33	97	0,77
Dél-Dunántúl	3,33	97	0,76	3,32	97	0,75	3,49	97	0,63	3,36	95	0,68
Észak-Magyarország	3,17	125	0,92	3,12	125	0,94	3,41	125	0,73	3,17	121	0,88
Észak-Alföld	3,07	150	0,89	3,03	150	0,89	3,19	150	0,82	3,04	149	0,84
Dél-Alföld	3,22	136	0,83	3,11	136	0,84	3,30	136	0,70	3,14	136	0,73
Budapest	3,31	224	0,67	3,34	221	0,61	3,58	224	0,54	3,25	219	0,68
<i>Összesen</i>	<i>3,22</i>	<i>1062</i>	<i>0,80</i>	<i>3,19</i>	<i>1060</i>	<i>0,79</i>	<i>3,39</i>	<i>1063</i>	<i>0,69</i>	<i>3,19</i>	<i>1050</i>	<i>0,78</i>
<i>Szign. (F-próba)</i>		0,016			0,001			0,000			0,004	

	Kötődés a településhez			...a megyéhez			...Magyarországhoz			...Európához		
	Átlag	N	Szórás	Átlag	N	Szórás	Átlag	N	Szórás	Átlag	N	Szórás
TELEPÜLÉSTÍPUS												
Budapest	3,31	224	0,67	3,34	221	0,61	3,58	224	0,54	3,25	219	0,68
Megyeszékhely	3,22	187	0,84	3,14	187	0,89	3,32	187	0,77	3,18	184	0,81
Város	3,19	358	0,81	3,14	358	0,82	3,34	358	0,71	3,19	358	0,82
Község	3,18	293	0,85	3,18	294	0,78	3,34	294	0,70	3,16	288	0,77
<i>Összesen</i>	<i>3,22</i>	<i>1062</i>	<i>0,80</i>	<i>3,19</i>	<i>1060</i>	<i>0,79</i>	<i>3,39</i>	<i>1063</i>	<i>0,69</i>	<i>3,19</i>	<i>1050</i>	<i>0,78</i>
<i>Szign. (F-próba)</i>		0,222			0,019			0,000			0,670	
ANYAGI HELYZET												
Nélkülözések között élnek	2,66	34	1,13	2,60	34	1,08	2,87	34	1,02	2,77	31	1,00
Hónapról hónapra anyagi gondjaik vannak	2,95	159	0,90	3,02	159	0,85	3,22	159	0,74	3,11	154	0,85
Éppen, hogy kijönnek a havi jövedelmükből	3,25	428	0,73	3,24	429	0,71	3,42	429	0,64	3,21	426	0,73
Beosztással jól kijönnek	3,31	406	0,75	3,27	403	0,78	3,46	406	0,66	3,23	405	0,76
Gondok nélkül élnek	3,44	(34)	0,81	3,17	(34)	0,74	3,42	(34)	0,78	3,30	(33)	0,77
<i>Összesen</i>	<i>3,22</i>	<i>1060</i>	<i>0,80</i>	<i>3,20</i>	<i>1058</i>	<i>0,79</i>	<i>3,39</i>	<i>1061</i>	<i>0,69</i>	<i>3,19</i>	<i>1048</i>	<i>0,78</i>
<i>Szign. (F-próba)</i>		0,000			0,000			0,000			0,012	

	Kötődés a településhez			...a megyéhez			...Magyarországhoz			...Európához		
	Átlag	N	Szórás	Átlag	N	Szórás	Átlag	N	Szórás	Átlag	N	Szórás
GAZDASÁGI AKTIVITÁS												
Alkalmazott	3,20	462	0,76	3,15	462	0,77	3,33	462	0,69	3,17	459	0,73
Önálló, vállalkozó, saját vállalkozásában dolgozik	3,23	61	0,65	3,19	61	0,73	3,38	61	0,61	3,13	61	0,78
Alkalmi munkákból, megbízásokból él	((2,26))	((7))	((0,83))	((2,26))	((7))	((0,83))	((2,50))	((7))	((0,87))	((2,99))	((7))	((0,69))
Munkanélküli	2,72	78	0,98	2,75	79	0,96	2,90	79	0,90	2,87	77	0,98
Nyugdíjas	3,43	348	0,72	3,46	345	0,66	3,61	348	0,56	3,35	340	0,74
Egyéb inaktív	3,01	98	0,87	2,96	98	0,84	3,35	98	0,65	3,09	98	0,82
Összesen	3,22	1055	0,80	3,20	1053	0,79	3,39	1056	0,69	3,19	1043	0,78
Szign. (F-próba)		0,000			0,000			0,000			0,000	
POLITIKAI AKTIVITÁS (SZAVAZOTT-E 2010-BEN?)												
Nem szavazott	3,10	275	0,84	3,07	276	0,84	3,28	276	0,69	3,08	274	0,79
Szavazott	3,26	758	0,78	3,25	755	0,76	3,43	758	0,69	3,23	747	0,77
Összesen	3,22	1033	0,80	3,20	1031	0,78	3,39	1034	0,69	3,19	1022	0,78
Szign. (F-próba)		0,005			0,001			0,002			0,007	

	Kötődés a településhez			...a megyéhez			...Magyarországhoz			...Európához		
	Átlag	N	Szórás	Átlag	N	Szórás	Átlag	N	Szórás	Átlag	N	Szórás
EU-TÁMOGATOTTSÁG (EURÓPAI UNIÓ TAGSÁG VAGY KILÉPÉS MELLETT SZAVAZNA-E?)												
A tagság mellett, vagy	3,28	590	0,78	3,27	587	0,77	3,43	590	0,67	3,30	588	0,72
A tagság ellen, a kilépés mellett szavazna	3,06	183	0,78	3,06	183	0,78	3,33	183	0,73	2,99	183	0,84
Nem tudja eldönteni	3,23	189	0,83	3,17	190	0,81	3,36	190	0,68	3,12	182	0,79
Összesen	3,23	962	0,79	3,21	960	0,78	3,39	963	0,68	3,20	953	0,77
Szign. (F-próba)		0,005			0,006			0,183			0,000	

Forrás: ISSP (2013)

Megjegyzés: A válaszokat egy 1-től 4-ig terjedő skálán mérték. A 30–50 közti cellaértékek (–)-val, a 30 alattiak ((–))-val jelölve. A szignifikáns összefüggések (F-próba $p > 0,05$) dőlt betűvel kiemelve.

M2. táblázat. A nemzeti büszkeség „kemény” és „lágy” elemei a kérdezett magyarságára való büszkesége szerint, 2013 (skálaátlagok és szórás)

		A nemzeti büszkeség „kemény” elemei					A nemzeti büszkeség „lágy” elemei			
		Demokrácia	Politikai befolyás	Gazdasági eredmények	Társadalom-biztosítási rendszer	Hadsereg	Tudományos és technikai eredmények	Sport eredmények	Művészetek és az irodalom	Történelem
Nem büszke (1) (N=149)	Átlag	1,74	1,75	1,73	1,65	1,99	2,79	3,07	2,98	2,70
	Szórás	0,67	0,63	0,76	0,75	0,88	0,78	0,79	0,68	0,83
Büszke (2) (N=600)	Átlag	2,26	2,32	2,36	2,27	2,49	3,16	3,32	3,28	3,08
	Szórás	0,73	0,68	0,75	0,82	0,77	0,66	0,68	0,65	0,70
Nagyon büszke (3) (N=279)	Átlag	2,41	2,42	2,48	2,37	2,69	3,27	3,51	3,45	3,28
	Szórás	0,89	0,83	0,89	0,89	0,86	0,71	0,66	0,63	0,71
Összesen	Átlag	2,23	2,27	2,30	2,21	2,47	3,13	3,34	3,28	3,08
	Szórás	0,80	0,75	0,83	0,86	0,84	0,71	0,70	0,66	0,74
Különbség	(1)– (3)	0,67	0,67	0,75	0,72	0,70	0,48	0,44	0,47	0,58

Forrás: ISSP (2013)

Megjegyzés: A magyarságára való büszkeséget egy négyfokú skálán mérték, amelyet háromfokúra redukáltunk: 1 – ’egyáltalán nem büszke’ és ’nem túl büszke’, 2 – ’büszke’, 3 – ’nagyon büszke’.

M3. táblázat. A „kemény” és „lágy” büszkeségelemek összefüggése, 2013 (korrelációs együtthatók)

		A nemzeti büszkeség „kemény” elemei					A nemzeti büszkeség „lágy” elemei				
		Demokrácia	Politikai befolyás	Gazdasági eredmények	Társadalombiztosítási rendszer	Hadsereg	Tudományos és technikai eredmények	Sporteredmények	Művészetek és az irodalom	Történelem	Büszke a magyarságára
A nemzeti büszkeség „kemény” elemei	Demokrácia	1	0,633	0,549	0,581	0,248	0,169	0,085	0,093	0,142	0,207
	Politikai befolyás	–	1	0,655	0,550	0,322	0,177	0,109	0,133	0,099	0,210
	Gazdasági eredmények	–	–	1	0,574	0,327	0,202	0,146	0,172	0,116	0,223
	Társadalombiztosítási rendszer	–	–	–	1	0,312	0,152	0,009	0,065	0,067	0,196
	Hadsereg	–	–	–	–	1	0,160	0,082	0,166	0,168	0,215
A nemzeti büszkeség „lágy” elemei	Tudományos és technikai eredmények	–	–	–	–	–	1	0,517	0,493	0,222	0,170
	Sporteredmények	–	–	–	–	–	–	1	0,595	0,201	0,180
	Művészetek és az irodalom	–	–	–	–	–	–	–	1	0,256	0,196
	Történelem	–	–	–	–	–	–	–	–	1	0,208
	Büszke a magyarságára	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1

Forrás: ISSP (2013)

Megjegyzés: Kendall féle Tau-b együtthatók, minden kapcsolat szignifikáns ($p = 0,000$).